

М-р Ана Наумовска Кузманоска**М-р Ерика Пешкоска Петрески**Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ПОИМ, НАСТАНУВАЊЕ И БЕЛЕЗИ НА ЕДНА ДРЖАВА

АПСТРАКТ: Околу историскиот развој на државата, поточно кога и како настанала државата, постојат различни гледишта. Во теоријата постојат и различни изрази за состојбата пред појавата на државата, односно за општествата кои постоеле во минатото, но не биле организирани како држава туку имале други облици на организација. Овие општества се нарекуваат првобитно или примитивно општество, првобитна заедница, преддржавна состојба, бездржавни заедници, првобитни човечки заедници итн.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ : теорија, поим, општество, држава, заедница

TERM, ESTABLISHMENT AND CHARACTERISTICS OF A STATE

ABSTRACT: Regarding the historical development of the state, more precisely when and how the state was created, there are different points of view. In the theory, there are also different expressions for the situation before the emergence of the state, that is, for the societies that existed in the past, but were not organized as a state, but had other forms of organization. These societies are called original or primitive society, original community, pre-state, stateless communities, original human communities, etc.

KEY WORDS: theory, concept, society, state, community

ВОВЕД

Првобитната заедница е општество во кое не постои држава и е израз на бездржавна состојба. Во самиот развој на првобитната заедница од бескласно општество до појава на причини за создавање на државата и правото се разликуваат два периоди: камено и метално време. Основна карактеристика на првобитната заедница е заедништвото и еднаквоста. Ова било условено од нискиот развој на умствените способности на човекот и средствата за работа. Во таква ситуација луѓето единствено со заеднички сили можеле да опстанат и преживеат.

Во првите форми на развој на заедницата првобитните луѓе користеле готови производи од природата кои си ги делеле меѓусебно. Тие вложувале многу труд за да си набават храна бидејќи не им биле познати ниту сточарството ниту земјоделството, ниту пак знаеле нешто за преработка на добиените производи. Ловот, риболовот и собирањето плодови биле единствениот начин за да преживеат. Следниот период во развојот на првобитната заедница е окарактеризиран како метално време кое претставува повисок степен на развој на првобитната заедница. Во овој период заедништвото или колективитетот се уште игра голема улога во животот на првобитниот човек, со тоа што сега

се проширува и врз орудијата што човекот ги наоѓа во природата и истите ги присвојува. Но, тоа е период од развојот на заедницата кога животот на човекот постојано еволуирал, што довело до појава на сточарството и земјоделството и до средства што човекот ги користел со цел не само да собере директно плод од природата, туку и сам да создаде нови производи. Во зависност од материјалот што се користел за изработка на орудијата и оружјето, металното време се дели на: бакарна, бронзена и железна епоха. Во овој период се зголемува потребата од производство на добра за лични потреби. Тоа повторно го правеле колективно, заедно создавале и делеле. Сега постои колективна сопственост на средствата на трудот и колективна сопственост на производот на трудот. Сето ова ги охрабрувало да го поделат трудот и да се усовршат во одредени дејности кои си ги пренесувале од колено на колено, од генерација на генерација.

Имено со општествената поделба на трудот доаѓа до одвојување на земјоделството од сточарството и развој на дополнителни дејности како што е грнчарството. Во оваа фаза луѓето биле поврзани во општествени групи наречени родови. Основен принцип на поврзување во родовите како општествени групи било крвното сродство. Родот (генсот) го сочинувале сите потомци на една прамајка (матријархат) или сите потомци на еден прататко (патријархат). Матријархат бил таква општествена организација во која одлучувачка улога во општествениот живот играла мајката, а во патријархатот одлучувачка улога имал таткото. Во генсот сите членови биле еднакви и слободни. Не постоела поделба на класи, ниту пак спротивставени интереси. Родот имал своја внатрешна организација и сопствени непишани правила коишто биле задолжителни за сите членови.

Тие правила за поведение и регулирање на меѓучовечките односи биле обичаите. Овие правила биле општоприфатени од сите членови на заедницата, бидејќи нивното непочитување предизвикувало гнев кај заедницата и кај боговите, кон кои првобитните луѓе имале почит и страв. На чело на родот стоел старешина, кој обично бил најстариот, најмудриот, најпааметниот член во групата кој уживал голем углед кај членовите на заедницата. Секој од родовите имал свое светилиште, религиски обреди, име, заеднички гробишта.

ТЕОРИИ ЗА НАСТАНУВАЊЕ НА ДРЖАВАТА

Настанувањето на државата и правото бил релативно долг општествен процес. Интересот за проучување на настанокот на државата е особено актуелен по распаѓањето на првобитната заедница, кога се зголемува потребата од осознавање на општествената структура, организациона целина олицетворена во изразот држава. Оттаму, од потребата за осознавање на настанокот, суштината, местото, улогата и функционирањето на државата се развиле голем број теории. Позначајни теории за настанокот на државата се: теорија на сила, теорија на договор и класна теорија.

Теорија на сила

Според оваа теорија, државата не се создава поради класната разлика и развој на општеството, туку основната причина за нејзиното создавање лежи во освојувањето, насилството и покорувањето на едни племиња од страна на други. Имено, се смета дека создавањето на државата е во причинско-последична врска со насилството, односно насилството и покорувањето на едно племе завршува со освојување на територијата на покореното племе и негово поробување.

Според тоа, државата се создава со цел вршење моќ над другите без разлика на нивната волја. Во конкретниот пример, кога едно племе ќе покори друго племе, за да се воспостави контрола врз туѓото население (жители) и територија, се воспоставува посебен апарат на присила. Победниците ја создаваат владејачката, а покорените производствената или покорената класа, односно племињата се претвораат во класи и сталежи и од нив се создава државата. Така државната власт претставува воена надмоќ која прераснува во траен монопол на принуда. Оваа теорија ги истакнува силата и присилбата како битна и одлучувачка причина за настанување на државата.

Теорија на договор

Според оваа теорија, на настанокот на државата му претходи една природна состојба на човекот, но во која условите за живот на луѓето и нивните заемни односи се поставени на нерамноправна и несигурна основа. Поради ваквата состојба, поединците родени во слобода имаат потреба за создавање на држава со чија помош треба да постигнат некои заеднички цели. Оттаму, настанокот на државата резултира со обединување на луѓето врз основа на договор.

Според овој договор, луѓето се согласуваат своите права или дел од нив да ги пренесат на определено лице на кое му ја предаваат власта и му се потчинуваат, под услов да им бидат гарантирани основните права и сигурноста која ја немаат во природната состојба. Практично, врз основа на вака склучениот договор, државата сега е должна да ја штити приватната сопственост и општата безбедност на сите луѓе. Доколку државата ги злоупотреби, народот има целосно право на одговор со бунт и востание, односно насилна промена на власта. Луѓето ја создаваат државата како би избегнале состојба во која нивните животи и имоти се загрозени, или пак заради општо добро и избегнување на воена состојба. Оваа теорија има одиграно големо влијание во светот и голема улога во граѓанските револуции.

Класна теорија

Според оваа теорија, објаснувањето на настанокот на државата и правото се согледува низ развојот на првобитната заедница како бескласно општество, во кое се создаваат основните претпоставки за развој на државата и правото, еволуирајќи низ различни периоди, условени од степенот на развој на човекот и средствата за работа. Имено, самиот развој на класите бил условен од усовршување на средствата за производство, поделбата на трудот и појавата на приватната сопственост.

Под непосредно влијание на развојот на средствата за производство, но и на знаењето на човекот, како и на поделбата на трудот, се создава можност да се задоволат не само дневните потреби, туку и да се создаде вишок. Тој вишок станува резерва и почеток на приватна сопственост. Дотогаш средствата за производство припаѓаат на заедницата, а сега поединци стануваат сопственици. Поради појавата на приватна сопственост, една група поединци, поради истакнатата општествена положба која произлегува од нивниот статус, доаѓаат во можност да акумулираат повеќе од другите.

Тоа доведува до поделба на општеството на класи и до разлики меѓу нив. За спречување на отворен класен судир и обезбедување на натамошниот општествен развој, доаѓа до настанок на државата и правото. Иако е правило во

таков конфликт секогаш да победува економски посилниот, сепак е невозможно едно општество да егзистира во еден истребувачки конфликт.

Во него мора да постои некаква институција која ќе го рационализира овој конфликт и во одредена мера ќе го ублажи. Така се развива државата, а заедно со неа и правото, односно правните норми кои ќе бидат задолжителни за сите а преку кои владеачката класа ќе ги штити своите интереси.

БЕЛЕЗИ НА ДРЖАВАТА

Секоја држава како општествена појава треба да поседува одредени одлики за да може да се карактеризира како држава. Тие одлики, коишто се заеднички за сите држави и во минатото и денес, а и во иднина, се нарекуваат белези на државата. Белези на државата се територијата, населението и јавната власт. Преку проучувањето на белезите го откриваме вистинскиот лик на државата и нејзините разлики во однос на другите општествени организации.

Овие белези сами за себе, земени одвоено, не ја отсликуваат државата како општествена појава, туку само заедно како нејзини карактеристични суштински својства.

Функционирањето на државата е директно поврзано со постоење на населението, врз кое се врши власт (јавна власт) од страна на државата. Од друга страна, за да функционира државата, мора да постои и територија како просторно определено географско подрачје, врз која се простира јавната власт и каде што живее население врз кое државата истата ја спроведува.

Од ова произлегува дека постоењето на државата на една определена територија, на која живее едно население, се манифестира преку извршување јавна власт. Од претходно кажаното, може да констатираме дека јавната власт го има приматот во однос на територијата и населението, бидејќи тие можат да се сретнат и во други општествени форми на здружување, додека јавната власт е исклучиво обележје на државата. Јавната власт не се среќава кај ниедна друга организација, за разлика од населението и територијата. Секоја држава покрај горенаведените белези, има и свои симболи. Државни симболи се: знаме, грб и химна.

Територијата како белег на државата

Територијата е природна претпоставка за постоење и за дејствување на државата. Тоа, всушност, е просторот на кој државата ја врши својата власт и ни покажува до каде се простира власта на една држава и од каде почнува да дејствува друга државна власт. Државата од аспект на територијата како нејзин просторен белег претставува територијална организација, бидејќи нејзината јавна власт е ограничена само на определена територија на која живеат определен број луѓе.

Територијата како белег на државата има свои квантитативни и квалитативни својства кои се изразени преку нејзината големина, местоположба, ресурси, релјеф, плодност итн. Државата во поглед на територијата се разграничува:

- » Надворешно (кон соседните држави) – секоја од државите има точно обележани граници кои ги делат една од друга. Овие граници, кои се утврдени во согласност со националното и меѓународното право, не можат да се менуваат по волја на една држава. Границите што ги делат државите една од друга можат да бидат природни (езера, мориња,

реки, планински венци) и вештачки (камени знаци, столбови, железни огради, пловни објекти).

- » Внатрешно (во сопствените граници) – секоја држава заради поефикасно функционирање на државниот апарат може да ја подели внатрешната територија на таканаречени територијални единици, на пример: општини, области, окрузи и сл. Внатрешните (административни) граници можат да се менуваат по волја на државата и во согласност со нејзиното национално право.

Целината на државната територија во однос на териториите на другите држави се дели на: тридимензионална, на копнена или континентална, водена и воздушна територија.

Копнената (континентална) територија го опфаќа земјиштето, односно копнениот дел на кое се спроведува државната власт. Теоретски, во длабочина копнената територија на државата во купест облик се протега фиктивно до центарот на земјата. Практично, сите рудни и други видови богатства што се наоѓаат под земјината површина ѝ припаѓаат на соодветната држава.

Водената територија го опфаќа оној дел од речните и езерските површини што течат низ државата или се наоѓаат во нејзин состав, како и дел од водните (езерски и речни површини) доколку тие се гранична линија меѓу две или повеќе држави.

Воздушната територија се простира во рамките на воздушниот столб што почнува од надворешните граници на државата и во височина мисловно продолжува. Во минатото преовладувало сфаќањето за неограничено простирање на власта на државата во воздушниот простор. Денес сè повеќе се настојува тој простор правно. Во таа смисла се развива вселенско право.

Правило е државата да го надгледува, односно да има власт врз целината на својот територијален простор. Од ова правило постои еден исклучок, а тоа е екстериторијалноста. Екстериторијалност е категорија на меѓународното право и се заснова врз принципот на реципроцитет. Екстериторијалноста значи изземање на дел од територијата на една држава од јурисдикцијата (надлежноста) на јавната власт на таа држава и на тој дел се применува правото на друга држава.

Населението како белег на државата

Населението на една држава ги опфаќа луѓето што живеат на определена државна територија и се под власта на таа држава. Населението има свои квалитативни и квантитативни својства чие значење се менувало низ историскиот развој на државата од минатото до денес.

Квалитативните својства - олицетворени во родова, старосна, образовна, религиозна, јазична разноликост - го сочинуваат културниот идентитет на населението на една држава.

Квантитативните својства се однесуваат на бројноста на населението, кое е менлива категорија. Се поставува прашањето што значи да се живее на определена државна територија. Дали луѓето со тоа стекнуваат одредени права? Дали треба да направат нешто? Дали ќе бидат заштитени? Имаат ли право да работат? Можат ли да основаат семејство? Може ли да учествуваат во власта? Имаат ли право на дом? Одговорот на овие прашања ќе го добиеме доколку ја анализираме врската што се воспоставува меѓу поединецот и државата. Таа врска

се нарекува државјанство.

Државјанството е правен однос меѓу државата и поединецот припадник на одредена државна заедница од кој произлегуваат права и обврски како за државата, така и за поединецот. Додека, поединецот кој како личност (субјект) стапува во специфичен сплет на права и обврски со определена држава се нарекува државјанин. Државјанството претставува правна врска на поединецот со одредена држава. Тоа им дава можност на поединците да ги уживаат сите граѓански, политички, економски, социјални и културни права на матичната држава. Но, од ова не произлегува дека државјанинот има само права во одредена држава, туку има и должност да исполнува обврски спрема државата. Од друга страна, и државата има права и обврски кон своите државјани. Не постои еквивалентност или изедначеност меѓу правата и обврските на државјанинот и на државата. Државата е премокна институција и таа определува што бара од поединците, а што им нуди за возврат. Државјанството не е територијална, туку лична врска меѓу граѓанинот и државата. И кога преминува на друга државна територија, граѓанинот го задржува државјанството, што значи правата и обврските меѓу граѓанинот и државата не престануваат со престојот на туѓа територија. Секоја држава одделно со свои прописи ги регулира засновањето и престанокот на државјанството. Постојат следниве начела (начини) за стекнување државјанство:

- » Начелото на крвна врска или потекло, *jus sanguinis*. Според овој начин, детето го добива државјанството на своите родители без разлика каде ќе се роди.
- » Начелото на територија, *jus soli*. Според овој начин, детето го добива државјанството на земјата каде што се родило.
- » Начелото на постојан престој, природување или натурализација, *jus domicile*. Според овој начин, државјанството му се доделува на одредено лице (странец) со решение што го донесува надлежниот државен орган по претходно поднесено барање од тоа лице. Лицето кое сака да добие државјанство поднесува барање до органите на државата.

Секако, лицето треба да ги исполнува сите услови кои соодветната држава ги пропишала во нејзиното национално право. Треба да се напомене дека секоја држава има дискреционо право сама да одлучи дали на некое лице ќе му даде државјанство или не. Барателот може да ги исполнува сите услови, но државата да не му го даде нејзиното државјанство. Мора да напоменеме дека натурализацијата е дополнителен начин за стекнување на државјанство, кое се стекнува не во моментот на раѓање, туку подоцна во животот.

Државјанството може да престане на следниве начини:

- » со смрт на државјанинот - државјанството по правило трае сè до смртта на лицето;
- » со отпуст - начин на престанок на државјанството кога по поднесено барање на државјанинот што ги исполнува пропишаните услови, надлежниот државен орган донесува правен акт со кој се прекинува државјанската врска помеѓу барателот и односната држава;
- » со одземање - одземањето претставува едностран акт на државата со кој се прекинува државјанскиот однос со определено лице, доколку

се исполнети пропишаните услови. Одредени држави го пропишуваат одземањето на нивното државјанство како санкција за поведението на поединецот, кое е оценето како штетно за националните интереси. Притоа одземањето е можно само во поглед на лицата што имаат и некое друго државјанство, со што се исклучува можноста од појава на апатриди врз основа на одземањето на државјанството;

- » со одрекување – одрекувањето е еднострана изјава на волја дадена од страна на домашниот државјанин, кој освен волјата треба и да ги исполнува условите предвидени со закон.
- » Поради различниот начин на стекнување и губење на државјанството, во секоја одделна држава разликуваме:
- » Апатриди (лица без државјанство);
- » Бипатриди (лица со две државјанства);
- » Полипатриди (лица што имаат повеќе од две државјанства).

На територијата на определена држава може да престојуваат и лица што немаат нејзино државјанство. Тие лица се нарекуваат странци или туѓинци. Овие лица исто така имаат права и обврски спрема државата, но во ограничен обем во однос на нејзините државјани. Така, на пример, странците нема да ги уживаат политичките права во таа држава, но тие мора да ги почитуваат прописите на државата на чија територија се наоѓаат (во таа смисла се изедначени со државјаните).

Во случај на прекршување на законите на државата на чија територија се наоѓаат, тие не се имуни од одговорност, можат да бидат казнети или протерани. Исто така странски државјани можат да бидат и екстрадирани во друга држава. Но, не треба да го забораваме фактот дека населението на одредена држава го сочинуваат како државјаните на таа држава така и нејзините странци, односно туѓинци, бидејќи јавната власт се простира врз сите луѓе што живеат на територијата на одредена држава.

Јавната власт како белег на државата

Во секојдневниот живот има различни облици (примери) за власт, како што се власт во училиште, на работно место, во семејството итн. Сите наведени власти означуваат однос на два субјекта, од кои едниот наредува, односно ја реализира својата волја и интереси, а другиот субјект е должен да слуша, односно да постапува по тие наредби. Поимот јавна власт (државна) се изведува од општиот поим на власт.

Јавната власт како најбитен белег на државата претставува општествен однос меѓу две страни (субјекти кои се наоѓаат во една нерамноправна состојба), од кои едната страна има право да наредува, а другата страна е во потчинета состојба и е должна да слуша и да ги извршува наредбите. Вака дефинирана, јавната власт по ништо не се разликува од другите облици на власт (власт на родители, директор, наставник, кои исто така се засноваат врз принципот наредување и покорување). Сепак, постои разлика меѓу власта во поширока смисла на зборот и јавната власт, која се состои во она што го користат носителите на власта за да ја реализираат истата. Она што ја обележува јавната власт е фактот дека државата има монопол на физичка принуда, односно дека само јавната (државната) власт може да употребува физичка принуда.

Носителите на власта во поширока смисла на зборот принудата којашто целосно му стои на располагање на тој што издава наредби - ја засноваат врз други ненасилни средства (морални, воспитни, педагошки).

Тие можат да употребат физичка сила само ако државната власт тоа им го дозволила, од што произлегува дека никој не може да располага со средства за физичка принуда, на пример, со оружје, противволјата на државата. Таа определува каде, колку и кога другите носители на власт може да употребат физичка сила. Фактот дека власта на државата се потпира на монополот за физичка принуда доведува до поимот сувереност на јавната (државната) власт.

Самиот збор суверен значи највисок или врховен. Суверенитет е правен израз за монополот на физичка принуда врз кој јавната власт се потпира при остварување на нормите на правниот поредок. Според суверенитетот, власта останува единствена на целата територија на секоја држава и се изразува низ следните три белези на јавната (државната) власт, а тоа се:

- » Независност на јавната (државната) власт - што означува дека државната власт е слободна и независна во донесувањето на одлуките и никој однадвор нема право да се меша во внатрешните работи на државата. Но, фактот за надворешни влијанија не е во моќта на една држава. Она што таа може да прави е самостојно да одлучува во однос на мешањата од надворешните влијанија. Секоја држава на меѓународен план е независна и рамноправна со другите држави.
- » Супрематија - означува дека државната власт е највисока на својата територија и ниедна друга власт не може да ѝ конкурира, односно да ја оспорува. Тоа не значи дека не може да постојат и други видови власт истовремено на таа територија (тие и постојат), но највисока е државната власт. Таа ги донесува нормите на правниот поредок кои се задолжителни и важат за сите субјекти, лица и организации што постојат на нејзината територија. Сите други власти се пониски и мора да ѝ се потчинуваат на државната како на врховна.
- » Правна неограниченост на јавната (државната) власт - претставува сублимација на двата претходно наведени белега. Таа означува можност на државната власт во секое време да донесува прописи и правни акти и да ги менува. Државната власт е независна во волјата да донесува какви сака одлуки, правни акти и правни норми, кои мора задолжително да се извршуваат.

Моќта на државната власт вкоренета во нејзините белези не наведува на фактот дека таа може да се злоупотреби. Со цел да се спречи злоупотреба на државната власт од страна на нејзините носители, современите држави воспоставуваат концепт на поделба на власта на: законодавна, извршна и судска власт. Ова не значи дека постојат една, две, три или повеќе јавни власти, туку дека постојат различни вршители за различни функции на јавната власт.

ЗАКЛУЧОК

Државјанин е физичко лице кое е правно врзано за одредена држава од што за него произлегуваат посебни права и должности. Гледано од страна на поединец, постоењето на однос државјанство, значи врзување на дотичното лице за конкретна држава на начин на кој формално и се признаваат сите права (политички, граѓански и економско социјални) во таа држава, но му се наметнуваат одредени должности при што, по правило, за остварување на правата и исполнување на должностите не е одлучувачко дали тоа лице се наоѓа на територијата на државата на која и припаѓа како државјанин или не.

Постојат три основни принципи за стекнување на државјанство, потекло, крвна врска, подрачје односно место на раѓање. Скоро да нема држава во светот во која важи само еден принцип, туку тие се комбинираат. Релевантен факт кој влијае на стекнување или престанување на државјанството може да биде и брачната заедница.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. American citizenship: the quest for inclusion-Judith N. Shklar, Cambridge,Massachusetts; London: Harvard University Press,2001
2. Amerasinghe CF (2008) Diplomatic protection. OUP, Oxford
3. Вовед во римско право- со предговор, ревидирана биографија и речник со латински поими од Ернест Мецгер. Николас.Б.,Просветно дело.Скопје.2009
4. Citizenship in the western tradition- Peter Riesenberg,The University of North Carolina Press,1992
5. Communication citizenship and social policy: rethinking the limits of welfare state-Andrew Calabrese, New York: Rowman&Littlefield, 1999
6. Davies, Gareth and Rostek, Karolina. 2006. 'The Impact of Union Citizenship on National Citizenship Policies'. European Integration online Papers (EIOP)
7. Denza E (2016) Diplomatic law: commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations, 4th edn. OUP, Oxford
8. Denza, E. (2009). Vienna Convention on Diplomatic Relations. United Nations Audiovisual Library of International Law, 1–7.
9. European Commission. 2011. Proposal for a Council Directive on consular protection for citizens of the Union abroad. COM(2011)
10. Geyer, Florian. 2007. 'The external dimension of EU citizenship: Arguing for effective protection of citizens abroad'. Centre for European Policy Studies (CEPS)